

Ключевые слова: Киевский коммерческий институт, Университет Св. Владимира, профессорская корпорация.

© *Andrey Chutkiy*
(Kyiv)

**SAINT VLADIMIR UNIVERSITY AND KIEV COMMERCIAL INSTITUTE:
ASSISTANCE IN ESTABLISHMENT AND ASSESSMENT OF COOPERATION**

The questions of the relationships' between the Kiev institutes of higher education at the turn of the XX century and the significance of the Saint Vladimir University in the cause of higher education development in Kiev are investigated. The theme is considered after the example of the role of the Saint Vladimir University in the process of the Kiev commercial courses' establishment and development. The important role of the university (professorial) corporation in this cause is proved.

Key words: the Kiev commercial institute, the Kiev Saint Vladimir University, professorial corporation.

До редакції надійшла 12.10.2011.

УДК 908

© *Тетяна Єрич*
(Ізмаїл)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРЕСИ
НА ЗЕМЛЯХ БЕССАРАБІЇ**

Розглядаються питання появи та розвитку православної періодичної преси на землях Бессарабії протягом XIX – початку XX ст., напрями діяльності основних релігійних видань, що розповсюджувалися в краї.

Ключові слова: православна періодика, Бессарабія, спархіяльні відомості.

Зародження православної газетної періодики в Бессарабському краї сягає своїм корінням XIX ст. Цей період характеризувався зростанням чисельності періодичних видань і зміною смислової парадигми деяких часописів.

В наш час відбувається переосмислення ролі церкви та її служителів у житті суспільства. На противагу ще донедавна пануючим стереотипам про культурну малозначимість православно-церковної традиції, нині утверджується думка про її важливість для підтримання спадкоємності розвитку української культури, для збереження миру і злагоді в суспільстві. Проте преса православної церкви майже не досліджена. А це негативно впливає не лише на уявлення про розвиток історичного процесу, але й на функціонування сучасних засобів масової інформації, особливо друкованих органів церков різних конфесій.

Історіографія даної проблеми характеризується незначною кількістю досліджень. За радянської доби історія церковної періодики особливо не досліджувалась, а сучасні історики недостатньо повно висвітлюють проблему, особливо це стосується Бессарабського регіону.

Окремим аспектам історії становлення та розвитку церковної преси XIX – початку XX ст.

присвячені дослідження А. Бойко, І. Гребцової, І. Власовського, Г. Степаненко [1]. В цих роботах з'ясовується широке коло питань, пов'язаних з тематикою і проблематикою преси православної церкви України. Особлива увага приділяється суспільно-політичним, мистецтво- і літературознавчим аспектам, проте періодика православної церкви в Бессарабії відображена недостатньо. Важливу роль у дослідженні історії церковної преси Бессарабії мають матеріали науково-практичних конференцій, зокрема „Церковна історія і культура у відродженні Придунав'я” (м. Ізмаїл) та праці XI Міжнародної наукової конференції (м. Львів) [2].

Сучасна українська історіографія приділяє певну увагу дослідженню історії становлення та розвитку церковної преси, однак, розвиток церковної преси Бессарабського регіону, яка є складовою частиною церковної преси України і містить багато відомостей суспільно-політичного, економічного та культурного характеру, ще досліджена недостатньо. Тому необхідне подальше вивчення даної проблеми та узагальнення всіх відомостей в єдиному комплексному дослідженні.

Для того, щоб більш чітко уявити динаміку розвитку православної преси в Бессараб-

ському регіоні, треба звернутися до історії її становлення.

Зародження та розвиток православної преси, газетної періодики в Бессарабському краї сягає своїм корінням у XIX ст. Як і на всій території Російської імперії, преса Бессарабії з'являлась у великих містах. Колискою церковної періодики в Бессарабії стали столиця краю й резиденція світської влади – Кишинів і м. Одеса – великий торговельний центр. Перша половина XIX ст. – це час інтенсивного розвитку друкарської справи під керівництвом церковних діячів.

25 вересня 1813 р. Кишинівський архіпастир Гавриїл подав рапорт до Святійшого Синоду, в якому зазначав, що „...як парафіяльні церкви, так і монастирі не мають духовних книг, що служать до наставлення священників і християн. Друкарні в єпархії не було, а Яська друкарня не могла належно постачати церкви книгами. Отже, місцеве молдавське духовенство було змушене купувати церковні книги, здебільшого видрукувані в австрійських володіннях. А тамтешні уніатські книги, крім мовних помилок, містили й не православні настанови тому було заборонено купувати там ці книги. При такому стані справ я вважаю, що необхідно відкрити в Кишиневі друкарню. І церковні книги для єпархії друкувати молдавською і слов'янською мовами під моїм особистим контролем” [3, с. 345].

У травні 1814 р. Синод задовольнив прохання митрополита Гавриїла, але поставив умову, щоб усі книги, які будуть друкуватися в Кишинівській друкарні, перекладалися в суворій відповідності із синодальними виданнями.

Урочисте відкриття друкарні відбулося 31 травня 1814 р. Вона розмістилася при храмі Св. архангелів Михаїла й Гавриїла. У друкарні працювали протоієрей Петро Куницький, ієродиякон Іоаннікій (Шиків), а також протоієрей Варлаам і Йосип Ненієску. Її директором було призначено ченця Ігнатія з Нямецької Лаври [4, с.13].

Значення нової друкарні для духовного й культурного життя Бессарабії важко переоцінити – Кишинів з її відкриттям став великим видавничим центром. При митрополиті Гавриїлі тут була видрукувана значна кількість книг. За дуже короткий час типографія видала 19 320 екземплярів книг понад 20 найменувань. Усі вони розповсюджувалися не лише в Бессарабії, але й у Молдові, Валахії, Трансільванії, і навіть на Афоні. Екзарх особисто перекладав, порівнював тексти й редагував твори.

Першими церковними періодичними виданнями, які розповсюджувалися у Бессарабії були „Одеський недільний листок”, „Християнський народний вісник”, „Одеський листок” з додатком. Читачами цих видань були усі православні. Однак редакція орієнтувалася в першу чергу на духовних осіб. У цих виданнях друкувалися тексти проповідей, більшість з яких мали абстрактно-риторичний характер і зосереджувалися на суто релігійних проблемах [5, с. 14].

З середини XIX ст. релігійні питання отримали нове забарвлення, перестали бути суто церковною справою, ними зацікавилися представники інтелігенції, які внесли в релігійну періодику новий зміст. Початок 60-х рр. XIX ст. пов'язаний з великою кількістю реформ, які сприяли певній лібералізації в суспільній сфері. Була послаблена цензура, збільшена загальна кількість православних видань, з'явилися приватні часописи.

До справи релігійного виховання населення долучалися і цивільні видання, до яких можна віднести „Бессарабские губернские ведомости” (1854–1917 рр.). Потреба зміцнити зв'язки центру з Бессарабією, налагодити в ній широку інформацію про дії уряду й стало причиною заснування у Кишиневі цього видання. Перший номер „Бессарабских губернских ведомостей” вийшов 17 липня 1854 р. Газета була органом обласної адміністрації. До перетворення Бессарабської області в губернію у 1873 р. газета мала назву „Бессарабские областные ведомости” і виходила спочатку двічі, а потім тричі на тиждень, а з 1902 р. – щодня. Першим редактором неофіційної частини став І. Семігиновський.

У середині XIX ст. у багатьох провінційних містах Російської імперії почали видаватися „Єпархіальні відомості”. Бессарабія не була виключенням – в краї друкувався часопис „Кишинівські єпархіальні відомості”. Видання складалося з двох розділів – офіційного й неофіційного. „Єпархіальні відомості” були інтегрованим типом періодичного видання. В першому розділі публікувалися офіційні рішення православної церкви: урядові й церковні накази, постанови, закони, тексти обов'язкових тем проповідей тощо. У „Відомостях” містилися статті неофіційного відділу, де публікувались етнографічні та фольклорні матеріали, що знайомили читачів з історією свого краю, художньою та історичною спадщиною.

Другий розділ „Єпархіальних відомостей” складався зі статей, авторами яких були

священики та парафіяни. На його сторінках розміщувалися статті з роздумами місцевого духівництва щодо особливостей життя епархій; публікації, які могли бути основою для проповідей, оскільки в них порушувалися різноманітні етичні та світоглядні проблеми, що вирішувалися на різних рівнях – від побутового до філософського. Чільне місце на сторінках часопису посідали питання дитячого виховання і не лише в релігійному аспекті, а й педагогічному. Чимало статей було присвячено шкільним проблемам. У „Відомостях” велика увага приділялась боротьбі з пияцтвом, палінням та іншими шкідливими звичками”.

На сторінках неофіційного відділу „Спархіяльних відомостей” публікувалися різножанрові художні твори, авторами яких були представники духівництва та мешканці епархії.

„Кишинівські епархіяльні відомості” почали виходити 1 липня 1867 р. при архієпископі Антонії (Шокотов). Видавалися вони при Кишинівській духовній семінарії, спочатку двома мовами у два стовпці: зліва – російською, і той же матеріал праворуч – молдавською. Згодом, починаючи з 1869 р., все більше статей друкувалися без перекладу, а з 1872 р. – лише російською мовою. В 1867–1904 рр. журнал виходив два рази на місяць (1 і 15 числа), а в 1905–1916 рр. – щотижня. Річна вартість журналу „Кишинівські епархіяльні відомості” до 1884 р. включно, складала 6 крб. з пересилкою та доставкою, а з 1885 р. – 4 крб. Цим кроком місцева епархія намагалася значно збільшити кількість передплатників часопису. До липня 1917 р. він виходив під назвою „Кишинівські епархіяльні відомості”, а потім був перейменований на „Голос православної Бессарабської церкви”. Усього за 50 років вийшло близько 1 500 його номерів [6, с. 7].

Перший номер „Кишинівських епархіяльних відомостей” з’явився за підписами двох редакторів: ректора Кишинівської духовної семінарії, архімандрита Варлаама (Василь Чернявський) і професора Кишинівської семінарії Михайла Скворцева. Після випуску першого номера архімандрит Варлаам відмовився від редагування і протягом 1867–1873 рр. М. Скворцев залишався одноосібним редактором цього релігійного видання. Всього з 1867 р. редакторами журналу було 11 осіб. Найдовше цю посаду обіймав протоієрей Х. Бочковський (12 років і 7 місяців – з 1 березня 1875 р. по 30 вересня 1887 р.), після нього: протоієрей А. Яновський (майже 10

років – 1896–1905 рр.); далі – М. Ганицький (майже 6 років – 1867–1872 рр.) та А. Стадницький (8 років – 1888–1896 рр.), решта – Л. Шпановський, І. Пархомович, В. Курдиновський, А. Богоявленський виконували ці обов’язки значно коротший термін [7, с. 211]. Цензорами журналу були протоієрей Г. Галін, В. Пархомович, М. Ганицький, ієромонах Менандрь, протоієрей А. Яновський.

Кінець XIX – XX ст.ст. ознаменувався появою та розповсюдженням у Бессарабії нових православних газет та журналів, видавцями яких були різні релігійні організації.

1887 р. в Одесі виходить щомісячний духовний журнал Свято-Андріївського на Афоні російського скита – „Наставления и утешения святой веры христианской” (1887–1917 рр.). Редактори журналу – В. Анісімов (1887–1901 рр.) та С. Петровський (1902–1917 рр.). 1902 р. це видання зазнало реорганізації. Зміни були викликані духовними потребами читачів, відповідно до вимог часу.

У журналі замість звичайного календаря було введено розділ „Літопис церковних подій”. Усвідомлюючи, що на духовному журналі лежить обов’язок виховання у читачів почуття прекрасного, видавці знайшли можливість друкувати ілюстрації, які відповідали змісту статей.

Основними передплатниками релігійних періодичних видань у Бессарабії були сільські священики, які мали безпосередній зв’язок із місцевим населенням, користувалися його довірою і, по суті, були єдиними провідниками духовного життя на селі. Для них видавався щотижневик „Руководство для сельских пастырей”, головним завданням якого було слугування інтересам православного українського й російського духовенства. „Руководство для сельских пастырей” пропонувало свої сторінки всім духівникам, які хотіли поділитися думками, спостереженнями і досвідом з колегами. Вже в січні 1905 р. виходить перший номер додатку до цього журналу – „Богословський бібліографічний листок”. Однак, у 1906 р. його видавництво припинилось. Замість цього журналу у 1907–1912 рр. почав виходити часопис „Сільський священик”.

Також 1905 р. розпочинається видання духовного щомісячного журналу „Странник” з безплатним додатком „Общедоступной Богословской Библиотеки”. Додаток повинен був зробити доступними для читачів богословські твори російських та іноземних авторів.

Поряд з часописами на початку ХХ ст. почали виходити „Религиозно-нравственные листки”, які були рекомендовані для співбесід з населенням на релігійно-моральну тематику. Зі сторінок цих видань духовництво закликало мирян зберігати народні звичаї, епос; національні традиції, одяг, дотримуватися православних обрядів.

Значна увага на сторінках церковних видань приділялася проблемам дитячого й шкільного виховання. З 1905 р. виходив щомісячний педагогічний журнал „Воспитание и обучение”, в якому розмішувалися статті вихователів та лікарів, рецензії книг, рекомендації щодо організації дитячого дозвілля тощо.

З дозволу Святого Синоду, за постановою єпархіального з'їзду 1907 р., при Кишинівському Христо-Різдвяному Братстві видається молдавською мовою з 1 січня 1908 р. церковний, релігійно-просвітницький журнал „Луминеторюл” („Просветитель”). За постановою єпархіального з'їзду 1907 р., цей журнал обов'язково передплачували всі монастирські єпархії та приходські церкви сіл з молдавським або змішано-молдавським населенням (таких сіл у єпархії налічувалось близько 700). Журнал виходив щомісячно у вигляді книжки обсягом від 5 до 9 друкованих аркушів. Річні передплатники журналу отримували безкоштовний додаток – одну книжку життя святих – синодальне видання у перекладі молдавською мовою (до тридцяти друкованих аркушів) щорічно [9, с. 284].

Журнал „Луминеторюл” видавала Рада Кишинівського Христо-Різдвяного Братства. Завідував виданням особливий, обраний єпархіальним з'їздом 1907 р., редакційний комітет у складі К. Поповича (протоієрея і єпархіального місіонера), Гурія (ієромонаха і єпархіального місіонера), М. Факіра (протоієрея, члена редакційного комітету), І. Ігнатювича (протоієрея, члена редакційного комітету), К. Пароєньєва (священника, члена редакційного комітету), Г. Константінєску (секретаря та коректора), С. Маранєвича (протоієрея, цензора журналу). Розповсюдження журналу серед молдавського населення краю повинно було сприяти релігійному просвітництву, а також утвердженню серед нього віри в Бога і моральних цінностей.

Уряд намагався підтримати православну церкву і тому на території Бессарабії видавалася газета „Голос Православної Церкви”, яка висвітлювала основні події релігійного життя регіону.

Дослідниця А. Бойко наголошує, що „...система церковної преси виходить саме з аудиторного принципу, який в сучасній науці отримав назву цільового призначення періодичного видання” [6, с. 9]. Саме ця ознака характеризує сутність видання, його призначення, визначає читацьку аудиторію, адресу, в ній безпосередньо відображається мета видання, його завдання та програма.

У виданнях „Одесский воскресный листок” з додатком, „Христианский народный весник”, „Кишиневские епархиальные ведомости”, „Сільський священник” постійно пропагувалися праці богословів, філософів, учених, політиків, громадських активістів. Все це мало стимулювати аудиторію до роздумів, серйозної розумової праці.

Православна релігійна преса враховувала стану приналежність місцевого населення. Особлива увага приділялася міщанам, купецтву, священникам та інтелігенції.

Щотижневики і газети для представників різних професій, чи спеціалізовані видання, можна віднести до періодичних, які мали ознаки „масової преси”. Серед них: „Духовная беседа”, „Жизнь Бессарабии”, „Народна справа”, „Воспитание и обучение”, „Церковно-приходская школа”. Їх характерними рисами були не лише великі тиражі, а й декларативність і слабка аргументація статей, невеликий обсяг публікацій та їх „гасловий характер”. Інформації було мало і вона подавалася так, щоб у читача не виникало зайвих питань, бо він мав сприймати її на віру і не заглиблювався у сутність фактів та явищ. Про спрямованість видань на малоосвічену аудиторію та невибагливого читача красномовно свідчила спрощена синтаксична побудова речень, заголовки, які несли інформацію, що містилась у публікації.

У журналах і щотижневиках для „середнього класу” і представників різних професій, пов'язаних з розумовою діяльністю, переважала суспільно-політична інформація, відгуки на події у громадському та церковному житті.

Для міщан, дрібного купецтва, нижчих прошарків духовенства публікувалися матеріали, які мали переважно специфічну форму, під назвою „діалог з потенційним читачем”, що підсилювався риторичними звертаннями типу „шановний друг”, „ти, погодився, дорогий читачу”.

Популярним був також жанр листів і відповідей читачам. У цих виданнях вмішувались бібліографічні коментовані огляди, які не обмежувалися християнською тематикою,

а згідно з проблемами аудиторії висвітлювали питання сільського господарства, ремісництва, медицини.

Орієнтуватися на інтереси пастви закликали священників і в спеціалізованих виданнях „Отклики сельских пастырей” і „Сільський священник”. Їм радили проводити бесіди за схемою „питання-відповідь” на рекомендовані теми: основними жанрами цих журналів були дидактичні та педагогічні статті, які могли б стати фундаментом для проповідей, а також анонси нових книг, коментарі до суспільних процесів і подій.

Жанровість православної преси, створена за аудиторним принципом, допомагала церкві якнайкраще доносити свої ідеї до конкретної читацької аудиторії.

Схема функціонування системи православної преси може бути представлена наступним

чином ідея, явище суспільного життя чи наукова проблема розглядалися у „якісних” виданнях на релігійно-етичному чи філософському рівні, подавалися аргументовані та детальні характеристики, щедро проілюстровані цитати зі священних книг і праць та висловлювання філософів, різних учених. Матеріалам надавався вигляд об’єктивності і неупередженості, аудиторію заохочували до роздумів і розвитку власних думок.

Стосовно всіх верств читацької аудиторії церковна преса мала єдину мету – досягти внутрішньої єдності, моноістичного ставлення суспільства до подій у світі, країні, церковному житті, до різноманітних соціальних, наукових, релігійних течій і рухів.

Роль преси для ідеологічної роботи церкви була однією з головних. Преса стала знаряддям соціальної освіти, вона служила виявом громадської думки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. Преса православної Церкви в Україні 1900–1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль / Алла Анатоліївна Бойко. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський ун-т, 2002. – 308 с.; Гребцова І. С. Центральна і регіональна преса Російської імперії XVIII – початку XX ст. як історичне джерело / Навчальний посібник / Ірена Гребцова. – Одеса, 2004. – 188 с.; Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т., 5 кн. Т. 4. XIX ст. / І. Власовський. – Репринт. відтвор. вид. 1977 р. – К. : Либідь, 1998. – 360 с.; Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовництва в Україні у XIX – початку XX століття / Ганна Володимирівна Степаненко. – К., 2005. – 164 с.
2. Церковная история и культура в Возрождении Придунавья / Научно-практическая конференция (октябрь 2002 г.). – Измаил, 2002; Історія релігій в Україні: праці XII Міжнародної наукової конференції. – Л., 2004.
3. Стадницький А. Г. Гавриил (Банулеску-Бодони), Экзарх молдавлахийский и Митрополит Кишиневский. – Кишинев, 1894. – 564 с.
4. Стадницький А. Бессарабская экзархская типография / А. Стадницький // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1892. – № 1. – С. 13–15.
5. Гребцова И.С. Периодическая печать о Придунавье первой половины XIX в. / Ирена Гребцова // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Ізмаїл, 2000. – Вип 9. – С. 11–16.
6. Бойко А. А. Преса православної церкви в Україні кінця XIX – початку XX століття: тематика і проблематика: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 31 с.
7. Балцатеско А. В. Бессарабское отделение Российского Библейского общества / А.В. Балцатеско // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1872. – № 7. – С.210–219.
8. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – К. : Либідь, 1998. – 460 с.
9. Об издании на молдавском языке церковного журнала „Луминеторюл” // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1908. – № 8. – С. 284–289.

© *Татьяна Ерич*
(Измаил)

СТАНОВЛЕНИЕ И СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ ПРЕССЫ НА ЗЕМЛЯХ БЕССАРАБИИ

Рассматриваются вопросы появления и развития православной периодики на землях Бессарабии на протяжении XIX – начала XX вв., направления деятельности основных религиозных изданий, которые распространялись в крае.

Ключевые слова: православная периодика, Бессарабия, епархиальные ведомости.

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE ORTHODOX PRESS ON Bessarabia's Lands

The article examines the questions of the establishment and development of the Orthodox periodicals in the lands of Bessarabia during XIX-early XX century, the activities of the major religious publications which were distributed in the region.

Keywords: Orthodox periodicals, Bessarabia, yeparhalni vidomosti.

До редакції надійшла 18.11.2011.

УДК 94(477):255:025.7/.9 „18/19”

© Вікторія Сергієнко
(Київ)

**БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

У статті досліджено питання внеску церковних братств Лівобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст. у розвиток православної бібліотечної мережі регіону.

Ключові слова: православні братства, бібліотечна справа, бібліотека, Лівобережна Україна.

Актуальність даної статті обумовлена тим, що у радянський період православні бібліотеки, до яких відносяться бібліотеки церковних братств, через ідеологічні установки науковців залишилися невивченими. Дослідники сучасної України також переважно обходять увагою православні братські бібліотеки Лівобережної України. Єдиною узагальнюючою роботою на пострадянських теренах, у якій православна бібліотека розглядається як окремий вид галузевої бібліотеки, є праця російського вченого С. Фунтікової [29]. Водночас дане питання може бути розроблене за рахунок дослідження великого масиву інформації щодо функціонування православних братств Лівобережної України, який, зокрема, складають опубліковані звіти братств, що містять відомості про братські та інші засновані та підтримувані ними бібліотеки.

Вибір хронологічних меж дослідження пояснюється часом існування та активної діяльності православних братств на Лівобережній Україні.

Мета даної статті – дослідження внеску церковних братств Лівобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст. у розвиток православної бібліотечної мережі регіону.

Важливим напрямом культурної політики Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст. стало поширення та ствердження в широких колах населення релігійно-моральної свідомості. Цій меті слугували

церковні православні братства – соціально-релігійні організації кінця XIX – початку XX ст., до складу яких входили православні особи, представники різних суспільних станів, із метою протидії поширенню будь-яких не ортодоксальних православних віровчень, сприяння справі благодійництва та духовного просвітництва, створення та догляду за православними храмами тощо.

Одним із способів реалізації просвітницької та місіонерської мети православних братств Лівобережної України було заснування та підтримка діяльності бібліотек та читалень, а також складів для продажу чи безкоштовного розповсюдження книг, брошур, статей релігійно-морального змісту. Бібліотеки, як релігійно-морального спрямування, так і спеціалізовані протирозкольничі, відкривались при єпархіальних та парафіяльних братствах. Братчики також сприяли поширенню та вдосконаленню мережі церковних та бібліотек церковно-парафіяльних шкіл.

Зацікавленість братств у розвитку бібліотечної справи є цілком зрозумілою. Адже питання доступної бібліотечної книги для більшості освіченого, але незаможного населення Лівобережної України у кінці XIX ст. дійсно було наріжним. На нашу думку, показовими є два наступні твердження. Так, Полтавський та Переяславський єпископ Іларіон висловився під час огляду єпархії в квітні 1894 р.: „Церковні бібліотеки є в достатній кількості при багатьох церквах,